

СРЕМСКИ ФРОНТ –
ОД ФОРМИРАЊА ДО ПРОБОЈА

Никола Тошић Малешевић*
Министарство одбране Републике Србије,
Универзитет одбране у Београду, *Војно дело*

У време Другог светског рата у Југославији (5. април 1941 – 9./15. мај 1945) десио се велики број крвавих битака, покоља цивила и ратних заробљеника (нарочито над заробљеним припадницима партизанских трупа), бомбардовања и других трагичних и болних догађаја. Борбе на Сремском фронту (10. новембар 1944 – 11. април 1945) и борбе за његов пробој (11–13. април 1945) свакако представљају једне од таквих битака и трагичних догађаја.

У раду ћемо представити догађаје и борбе које су довеле до пробоја Сремског фронта, што је имало за резултат коначно ослобођење територије данашње Републике Србије од окупаторских и колаборационистичких снага. Такође, пробој тог фронта омогућио је партизанским јединицама да крену у коначну офанзиву на запад и ослободе преостале делове Југославије који су још увек држани под окупацијом, а то су били половина Босне и Херцеговине (централна, северна и западна Босна, изузев југоисточних делова западне Босне који су још раније били ослобођени), Хрватска и Славонија, без Далмације која је била ослобођена раније, и Словенија. Уз то, ослобођени су и они етнички јужнословенски простори који су до тада били под влашћу Италије – Јулијска Крајина на западу данашње Републике Словеније, Истра која је данас подељена између Републике Хрватске и Републике Словеније и Трст, који данас припада Републици Италији. Партизанске трупе су у том великом налету након пробоја Сремског фронта ушле и у данашњу Републику Аустрију где су допрле до града Клагенфурта (Целовца), а у селу Зидани Мост, недалеко од града Лашко у Словенији, генерал-пуковник Александер фон Лер, командант немачких трупа Југоистока, потписао, је 15. маја 1945. године, капитулацију немачких снага, чиме су коначно престале борбе у Југославији у Другом светском рату.

Кључне речи: *Сремски фронт, пробој, Јосип Броз Тито, Народноослободилачка војска Југославије (НОВЈ), Југословенска армија (ЈА)*

* Аутор је спољни сарадник *Војног дела* и самостални истраживач – мастер историчар.

Увод

Убрзо по ослобођењу Београда (20. октобра 1944), јединице Народноослободилачке војске Југославије (НОВЈ)¹ и совјетске Црвене армије² наставиле су ослобађање простора Срема и неослобођених делова Бачке и Србије јужно од Саве и Дунава. Истог дана када и Београд, ослобођени су Врбас, Кула, Бачка Паланка и Рача Крагујевачка. Наредног дана, 21. октобра 1944, ослобођени су Сомбор и највећи град у Шумадији – Крагујевац, а 22. октобра 1944. слободу су дочекали Земун,³ Стара Пазова, Инђија, Тител, Оџаци и Кнић. Највећи град северно од Саве и Дунава, Нови Сад, ослобођен је 23. октобра 1944. када и Петроварадин, Сремски Карловци и Шабац. Ириг је ослобођен 24. октобра 1944 (Беочин је био ослобођен још 16. октобра 1944). Истог дана, 24. октобра, ослобођен је и Апатин, чиме су трупе Црвене армије и НОВЈ избиле целом дужином на Дунав, од југословенско-мађарске границе на северу до Бачке Паланке и Илока на југу.⁴ У Срему је настављено напредовање јединица НОВЈ, па је 27. октобра 1944. ослобођена Рума, док је Сремска Митровица ослобођена 1. новембра 1944.

У исто време јединице НОВЈ и Црвене армије⁵ ослобађале су и друге крајеве Југославије. На неким подручјима, пак, војну помоћ НОВЈ пружале су, уместо Црвене армије, британске јединице. Такво југословенско-британско војно садејство дешавало се на јадранским острвима⁶ још од децембра 1943. године, да би се у октобру 1944. пренело и на јадранско приморје. Дана 18. октобра 1944. године британске јединице су се искрцале на подручје Сплита, док су њихови даљи десанти на подручје Сплита, а овај пут и на подручја Метковића и Дубровника, настављени 1. новембра 1944.⁷

Истог дана по ослобођењу Сремске Митровице и искрцавању британских снага на јадранско приморје, снаге НОВЈ су наставиле продор од Сремске Митровице према западу. Међутим, напредовање је било веома отежано услед све жешће немачке одбране. Коначно, 10. новембра 1944. године, НОВЈ је избила на утврђене немачке положаје (на којима су биле и одређене јединице усташа и домобрана) који су се пружали од реке Дунав до реке Саве, линијом Илок⁸–Ердевик⁹–Мартинци.¹⁰

¹ Званични називи поменуте војске били су Народноослободилачки партизански одреди Југославије (НОПОЈ), Народноослободилачка партизанска и Добровољачка војска Југославије (НОП и ДВЈ), Народноослободилачка војска и Партизански одреди Југославије (НОВ и ПОЈ), Народноослободилачка војска Југославије (НОВЈ) и на крају Другог светског рата – Југословенска армија (ЈА). Ипак, ова војска у народу је остала позната под именом партизани. То је била устаничка војска у Југославији током Другог светског рата која је на крају однела победу.

² Црвена армија је на територију Југославије (Србије) ступила 29. септембра 1944. године.

³ Земун је тада био засебан град, а данас је у саставу Београда.

⁴ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, I, Nolit, Beograd, 1988, str. 414.

⁵ Црвена армија је био познати назив војске Савеза Совјетских Социјалистичких Република (СССР).

⁶ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, II, Nolit, Beograd, 1988, str. 263.

⁷ АЈ, фонд 110, Инв. бр. 3594, *Извештај команданта немачке 188. Резервне брдске дивизије генерал-потпуковника Ханса фон Хеслина о положају код непријатеља за период 1.-31. X. 1944.*

⁸ Илок се данас налази у Хрватској. Градић је смештен на Дунаву, наспрам Бачке Паланке, у Војводини.

⁹ Ердевик се данас налази у општини Шид, у Војводини.

¹⁰ Мартинци се данас налазе у општини Сремска Митровица, у Војводини.

На тим положајима су се од поменутог дана развили жестоки и тешки фронтални окршаји који су у историју ушли под називом Борбе на Сремском фронту. Трупама НОВЈ (Први пролетерски корпус, од 1. јануара 1945. године преименован у Прву армију НОВЈ) на Сремском фронту командовао је генерал-потпуковник Пеко Дапчевић, трупама Црвене армије маршал Фјодор Иванович Толбухин, бугарским трупама (Прва бугарска армија) генерал-потпуковник Владимир Стојчев, док је немачко-ушашко-домобранским снагама командовао немачки генерал-потпуковник Јозеф Киблер.

Формирање Сремског фронта и његов значај

На поменутој линији Илок–Ердевик–Мартинци (простор у Срему између река Дунав на северу и Саве на југу) немачке снаге су, почетком новембра 1944, успоставиле утврђене линије које ће убрзо бити назване Сремски фронт. Немци су се одлучили за његово формирање ради спречавања продора јединица НОВЈ даље на запад, као и ради заштите повлачења Групе армија „Е” из Грчке која се кретала долинама река Босне и Саве ка Аустрији.¹¹ Поменута групација бројала је 350 000 немачких војника.¹² У наступајућим борбама немачке јединице су до крајњих граница користиле своје богато искуство стечено у многим борбама у Другом светском рату (нарочито у Савезу Совјетских Социјалистичких Република). Наиме, поред одлично изграђене позиционе одбране са непрекидним рововима, саобраћајницама, осматрачницама, дрвено-земљаним бункерима, митраљеским гнездима са прецизним системом ватре, минским пољима, док су на најугроженије секторе одбране немачке трупе стално слале нове, снажне јединице.¹³

Са друге стране, НОВЈ се сусрела са за њу новим начином вођења рата: фронталним сукобима и рововским ратом.¹⁴ Затим, ту су били масивни артиљеријски двобоји и дубински системи утврђења која су немачке трупе, потпомогнуте снагама тзв. Независне Државе Хрватске (НДХ), као што су Усташка војница тј. усташе и Хрватско домобранство тј. домобрани, упорно бранили осигуравајући немачке снаге у Мађарској и, као што смо већ рекли, одступање Групе армија „Е”. Иако је НОВЈ од совјетске Црвене армије добила тешко наоружање, то није олакшало ситуацију, јер борци НОВЈ нису били навикнути на фронталне борбе.¹⁵

Током јесени 1944. године и у зиму 1944/1945. године, у НОВЈ је ступио велики број добровољаца (нарочито из Србије). Такође, у јесен 1944. године (тачније у новембру поменуте године), НОВЈ и нове југословенске власти предвођене Комунистичком партијом Југославије (КПЈ) на територији Србије извршиле су општу војну

¹¹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, II, Nolit, Beograd, 1988, str. 422.

¹² Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт 23. X 1944 – 13. IV 1945*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 27.

¹³ Milutin Morača, *Prva armija u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije*, *Vojno delo*, br. 3/1975, Ministarstvo odbrane SFR Jugoslavije, Beograd, 1975, str. 98.

¹⁴ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije...*, II, Nolit, Beograd, 1988, str. 422.

¹⁵ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Vojnoizdavački i Novinski centar, Beograd, 1992, str. 645.

мобилизацију људства и опреме,¹⁶ док су у периоду јануар–фебруар 1945. године, извршиле и другу општу војну мобилизацију људства и опреме¹⁷ која је овај пут, осим Србије, обухватила и подручја Црне Горе и Македоније.¹⁸ Све наведено повољно је утицало на бројност људства у јединицама НОВЈ, али је, са друге стране, имало и мане, јер није било довољно командног кадра за знатно увећане снаге, а новопридошли борци нису били довољно обучени за борбе¹⁹ (јер се за то махом није имало довољно времена), што је имало за резултат велика страдања припадника НОВЈ током наступајућих борби (како новопридошлих бораца, тако и оних старих који, како смо већ навели, ни сами нису били навикнути на фронтални рат).

Децембарска офанзива НОВЈ, Црвене армије и Бугарске армије

Убрзо по формирању Сремског фронта, 10. новембра 1944. године, и стабилизацији положаја на њему, отпочело се са припремама за његов пробој. На састанку у Београду (17 – 20. новембра 1944) врховни командант НОВЈ, маршал Јосип Броз Тито и командант Трећег украјинског фронта Црвене армије маршал Фјодор Иванович Толбухин договорили су заједничка дејства јединица НОВЈ и Црвене армије на Сремском фронту и испланирали офанзиву на немачко-усташко-домобранске положаје која је требало да се одигра почетком децембра 1944. У ту сврху, крајем новембра поменуте године, у Срем су стигли делови 68. совјетског корпуса.²⁰ Њен циљ био је пробијање противничког фронта и даље напредовање на запад према Винковцима и Вуковару и ослобођење та два града.

Што се тиче снага НОВЈ, за предстојећу офанзиву из Београда су упућене Прва пролетерска и Пета крајишка дивизија, док је Шеста личка пролетерска дивизија „Никола Тесла” повучена са фронта ради одмора.²¹ Од јединица Црвене армије предвиђено је да у офанзиви учествују 52. и 223. дивизија 68. корпуса и делови Дунавске ратне речне флотиле.

Немачке и усташко-домобранске трупе имале су наређење од својих команди да не смеју одступати ни педаљ. Фронт је бранила немачка 118. ловачка дивизија

¹⁶ *Direktiva vrhovnog komandanta NOV i POJ od 2. novembra 1944. Glavnom štabu NOV i PO Srbije za sprovođenje mobilizacije, uspostavljanje pozadinskih vojnih vlasti i uništenje zaostalih četničkih grupa*, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom II, knjiga 14, Dokumenti Vrhovnog štaba NOV i POJ (1. septembar – 31. decembar 1944), Vojnoistorijski institut, Beograd, 1981, str. 343.

¹⁷ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu...*, Vojnoizdavački i Novinski centar, Beograd, 1992, str. 647.

¹⁸ Обе мобилизације људства и опреме извршене су на поменутим територијама, јер су, у то време, биле слободне од непријатељске окупације и квислиншких јединица. Углавном је мобилисано људство од 17 до 30 година старости, али су мобилисани и млађи од 17 и старији од 30 година.

¹⁹ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu...*, Vojnoizdavački i Novinski centar, Beograd, 1992, str. 645.

²⁰ Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 28.

²¹ Исто, стр. 29.

са 20 000 војника (уз изванредан број усташа и домобрана),²² док су испред положаја биле постављене на хиљаде мина, као и вишередне препреке од жица.

Офанзива НОВЈ и Црвене армије отпочела је, по плану, 3. децембра 1944. године у 8 часова ујутру²³ јаком артиљеријском паљбом по немачко-ушашко-домобранским положајима. Тачно у 10 часова²⁴ у напад су кренуле трупе НОВЈ (Први пролетерски корпус) и Црвене армије (52. дивизија), али су биле заустављене јаким отпором противника.²⁵ Иако су напади понављани током целог дана, нису давали резултате, осим што су јединице Осме црногорске бригаде продрле до тзв. Маторе шуме на сектору Илок–Ердевик.

Пошто први дан офанзиве није донео задовољавајуће резултате, одлучено је да се наредног дана, преко Дунава, на сектору Опатовац–Мохово искрцају Трећа војвођанска бригада НОВЈ и Предњи одред десанта Црвене армије, да ту формирају мостобран и одатле нападну непријатеља. То је и урађено 4. децембра 1944. године и поменути подухват је завршен успехом. Мостобран је успостављен, а напади противника су одбијени. Уз то, одред војника Црвене армије у исто време се искрцао на дунавско пристаниште у Илоку и ту, такође, успешно формирао други мостобран. Пошто је на тај начин одвучен део непријатељских снага, отпочео је нови напад на главни део фронта. Прва пролетерска и Једанаеста крајишка дивизија су овај пут успешно напредовале и ослободиле Ердевик, док је 52. дивизија Црвене армије ослободила Илок.²⁶ Наредног дана, 5. децембра, настављено је гоњење непријатеља. Напад је отпочео у 24 часа²⁷ и био је веома успешан. Југословенско-совјетске снаге ослободиле су Опатовац, Кукујевце, Бачинце и Гибарац и увече се приближиле Шиду. Уз поменута места, истог дана ослобођени су и Мартинци, Кузмин, Адашевци, Моровић, Вишњићево и Сремска Рача. Крајем дана јединице НОВЈ су, после трочасовне борбе, ослободиле и Шид и избиле на линију Опатовац–Шид–Адашевци–Моровић–Вишњићево–Сремска Рача.²⁸ Следећег дана, 6. децембра увече, јединице Прве пролетерске дивизије и један батаљон Пете крајишке бригаде напале су Товарник – један од стубова немачке одбране. Борбе су трајале све до 7. децембра ујутру када је Товарник заузет. Уз реку Саву, кроз Босутске шуме, према Комлетинцима, Нијемцима и Илинцима наступала је 21. српска дивизија

²² Исто, стр. 29.

²³ *Наређење штаба Једанаесте НОУ дивизије од 2. децембра 1944. год. штабовима бригада за пробој непријатељске одбране*, Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, том I, књига 10, Борбе у Војводини 1944. год., Војноисторијски институт Југословенске народне армије, Београд, 1955, стр. 350-353.

²⁴ *Заповест штаба Прве пролетерске дивизије од 2. децембра 1944. год. штабовима бригада за пробој непријатељске одбране и за ослобођење Шиде и Товарника*, Зборник докумената и података..., том I, књига 10, Борбе у Војводини 1944. год., Војноисторијски институт Југословенске народне армије, Београд, 1955, стр. 341-345.

²⁵ Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987., стр. 29.

²⁶ Исто, стр. 30.

²⁷ *Наређење штаба Прве пролетерске дивизије од 5. децембра 1944. год. штабовима Прве пролетерске, Осме црногорске и Италијанске бригаде за напад на Шид*, Зборник докумената и података..., том I, књига 10, Борбе у Војводини 1944 год., Војноисторијски институт Југословенске народне армије, Београд, 1955, стр. 363-365.

²⁸ Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 31.

НОВЈ. До краја дана, 6. децембра, она је избила до линије Илинци–Липовац, а ослобођени су Јамена и Строшинци.²⁹ Офанзива се настављала, па су 7. децембра нападнути немачко-ушашко-домобрански положаји на линији Сотин–Берак–Оролика–Оток. Овај пут, иако су постигнути одређени успеси ослобођењем Ђелетоваца и Сољана, трупе НОВЈ и Црвене армије биле су заустављене код Сотина због јаког отпора немачких трупа и њихових савезника. Даље се није могло.

Да би се Немци потисли са поменуте линије, команданти НОВЈ и Црвене армије сковали су план да се десант изведе преко Дунава у позадину непријатеља. За место искрцавања изабран је Вуковар. У ноћи 7/8. децембар изведен је планирани десант, али су трупе НОВЈ и Црвене армије биле примећене.³⁰ Тако је дошло до огорчених борби код вуковарског мостобрана. После јаког отпора Немаца и њихових савезника, југословенско-совјетске снаге биле су приморане, у ноћи 9/10. децембра, да напусте мостобран и врате се на леву обалу Дунава.

На самој линији фронта, пак, ослобођени су Томпојевци, Миклушевци, Чаковци, Илача и Шидски Бановци.³¹ Охрабрени овим успесима, борци НОВЈ и Црвене армије наставили су напад на Берак, Грабово, Оролик, Слаковце, Оток, Привлаку и Сотин. Међутим, после почетних успеха, југословенске и совјетске снаге, због јаког отпора Немаца, усташа и домобрана из ровова, биле су принуђене да предузму повлачење на почетне положаје.³² Будући да су напади на главној линији фронта заустављени и да се, са друге стране, морао напустити вуковарски мостобран, југословенски и совјетски команданти су одлучили да својим трупама дају краћи предах и да привремено прекину борбе. Затишје би, по плану, било искоришћено и за регруписавање снага. За 14. децембар 1944. планиран је нови општи напад на непријатељске положаје.³³ Главни циљ напада био је, како је већ речено, пробој фронта и напредовање према Винковцима и Вуковару и ослобађање два поменута града.

После тродневног предаха (11–13. децембар), у 7 часова и 20 минута, 14. децембра 1944. године, отпочела је 40-минутна артиљеријска припрема из 200 цеви, да би у 8 часова,³⁴ дуж целог фронта, југословенске и совјетске трупе кренуле у напад на непријатељске положаје. Али, сви напади тога дана нису доносили повољне резултате. Следећег дана, 15. децембра, офанзива је настављена, али су немачко-ушашко-домобранске трупе успешно одбијале све нападе. Пошто је било очигледно да пробој овај пут неће успети наређено је да се прекину сви даљи напади и да се пређе на активну одбрану фронта.³⁵

Убрзо по прекиду напада, маршал Толбухин је одлучио да 68. совјетски корпус (осим совјетске артиљерије) повуче са Сремског фронта и пребаци га, пре-

²⁹ Исто, стр. 32.

³⁰ Исто, стр. 33.

³¹ Исто, стр. 33.

³² Cvijо Mazalica, „Prva krajiška na Sremskom frontu”, Prva krajiška udarna proleterska brigada: sjećanja boraca, knjiga 2, Skupština opštine Prijedor, Prijedor, 1982, str. 424.

³³ Драгољуб Тмушић, Сремски фронт..., Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 33.

³⁴ Исто, стр. 33-34.

³⁵ Cvijо Mazalica, „Prva krajiška...”, Prva krajiška udarna proleterska brigada: sjećanja boraca, knjiga 2, Skupština opštine Prijedor, Prijedor, 1982, str. 424.

ко Бачке, у Мађарску.³⁶ По договору са врховним командантом НОВЈ, маршалом Титом, уместо поменутог совјетског корпуса дошле су Трећа и Осма дивизија Прве бугарске армије.³⁷ Бугари су, поред Совјета, заменили и јединице Првог пролетерског корпуса НОВЈ на сектору северно од реке Босут, све до реке Дунав, док је Први пролетерски корпус НОВЈ од сада држао део фронта на сектору јужно од реке Босут, па све до реке Саве, тј. јужно од комуникације Шид–Шидски Бановци са правцем наступања према Отоку, Привлаци и даље на запад према Винковцима.³⁸ Све поменуте смене јединица извршене су у периоду од 16. до 19. децембра 1944. Са друге стране, у истом периоду су и Немци извршили прегруписавање, па је на Сремски фронт, уместо 118. ловачке, стигла 117. ловачка дивизија.

Пошто су обе стране прегруписале снаге, борбе на Сремском фронту су настањене. Југословенско–бугарско–совјетске трупе су дуж целог фронта, 22. децембра у 8 часова и 50 минута, кренуле у напад.³⁹ Иако су јуриши били силовити, фронт није био пробијен. Немачко–ушашко–домобранске снаге биле су чврсто укопане и нису се дале офанзива из ровова. Пошто напади нису доносили никакве позитивне резултате, избацити је прекинута 28. децембра 1944. године.⁴⁰ То је био крај децембарске офанзиве. Прешло се на активну одбрану фронта. Јединице бугарске армије повучене су са Сремског фронта крајем децембра 1944 – почетком јануара 1945. године и упућене у Мађарску, а њихове положаје преузеле су снаге Првог

³⁶ Совјетски 68. корпус пребачен је са Сремског фронта у Мађарску до 24. децембра 1944. године.

³⁷ Бугарска је била савезник Немачке и других земаља чланица сила Осовине у Другом светском рату. Од 19. априла 1941. године укључила се у Други светски рат тако што је окупирала део Југославије (најпре области Пирота, Цариброда (данас Димитровграда), Бабушнице, Црне Траве, Власинског језера, Сурдулице, Грделичке клисуре, Владичиног Хана, Врања, Босилеграда, Трговишта, Бујановца, Прешева и део Космета који је обухватао Штрпце, Качаник, Косовску Витину, део Косовског Поморавља јужно од Гњилана; Македонију, осим њеног западног дела који су Италијани укључили у тзв. *Велику Албанију*; касније се, како је Други светски рат одмицао, бугарска окупациона зона ширила). Дана 9. септембра 1944. Отаџбински фронт, на челу са Бугарском радничком партијом (комуниста), извео је државни удар у Бугарској, срушио профашистичку владу и успоставио нову, просовјетску бугарску владу. Истог дана нова бугарска влада је објавила да излази из рата на страни Немачке и објавила рат, али овог пута Немачкој. Све преостале бугарске трупе које су се налазиле од 1941. године у Србији и Југославији су повучене (већина се већ била повукла у Бугарску пре удара Отаџбинског фронта услед пораза у борбама са Народноослободилачком војском Југославије) у Бугарску. Нова бугарска влада затим је замолила руководство НОВЈ да бугарска војска суделује у рату на територији Југославије, као савезничка војска и да се бори против немачких снага. Руководство НОВЈ је позитивно одговорило на молбу нове бугарске владе, тако да су неке јединице бугарске војске, заједно са НОВЈ и совјетском Црвеном армијом, учествовале у борбама против немачких трупа у Југославији крајем Другог светског рата (крај 1944–1945. године), укључујући и борбе на Сремском фронту.

³⁸ *Наређење штаба Првог пролетерског корпуса НОВЈ од 16 децембра 1944 год. штабовима дивизија за марш после извршене смене од стране Прве бугарске армије*, Зборник докумената и података..., том I, књига 10, Борбе у Војводини 1944 год., Војноисторијски институт Југословенске народне армије, Београд, 1955, стр. 482-484.

³⁹ Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 34-35.

⁴⁰ Cvijic Mazalica, „*Prva krajiška...*“, *Prva krajiška udarna proleterska brigada: sjećanja boraca*, књига 2, Skupština opštine Prijedor, Prijedor, 1982, стр. 424-426.

пролетерског корпуса НОВЈ (од 1. јануара 1945. преименован је у Прву армију НОВЈ), тако да је поменути корпус сада држао цели фронт од Саве до Дунава уз подршку совјетске артиљерије.⁴¹

Иако су децембарске борбе биле донекле успешне (напредовано је 40 км у непријатељске положаје и ослобођено је 50 већих и мањих насељених места, као и град Шид) плаћене су високим губицима (НОВЈ је нарочито велике губитке претрпео на минским пољима). Процењује се да је у поменутим борбама Први пролетерски корпус НОВЈ имао око 2.000 погинулих, 5.500 рањених и 200 несталих бораца.⁴² Немачко-усташко-домобранске снаге су, такође, имале високе губитке: око 3.000 погинулих, 500 рањених и 500 заробљених војника.⁴³

Формирање армија НОВЈ

Првог дана нове 1945. године, врховни командант НОВЈ маршал Јосип Броз Тито формирао је Прву, Другу и Трећу армију Народноослободилачке војске Југославије.⁴⁴ Прва армија је настала на Сремском фронту од јединица Првог пролетерског корпуса, а то су: Прва пролетерска и Шеста личка пролетерска дивизија „Никола Тесла”, Пета крајишка ударна и Једанаеста крајишка ударна дивизија, 21. српска ударна дивизија и Прва коњичка бригада.⁴⁵ Процењује се да је њено бројно стање било око 55.000 редова, подофицира и официра.⁴⁶ Командант Прве армије постао је дотадашњи командант Првог пролетерског корпуса, генерал-потпуковник Пеко Дапчевић. За политичког комесара постављен је пуковник Мијалко Тодоровић Плави, а за начелника штаба Прве армије пуковник Саво Дрљевић (касније је ту дужност преузео генерал-мајор Милутин Морача).

⁴¹ *Наређење штаба Првог пролетерског корпуса НОВЈ од 31 децембра 1944 год. штабу Прве пролетерске дивизије за смену јединица Прве бугарске армије*, Зборник докумената и података..., том I, књига 10, Борбе у Војводини 1944 год., Војноисторијски институт Југословенске народне армије, Београд, 1955, стр. 564-565.

⁴² Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 35.

⁴³ Исто, стр. 35.

⁴⁴ Командант Прве армије постао је генерал-потпуковник Пеко Дапчевић, а политички комесар пуковник Мијалко Тодоровић. Начелник штаба Прве армије био је најпре пуковник Саво Дрљевић (до 6. фебруара 1945), а касније (од 8. фебруара 1945) генерал-мајор Милутин Морача. Командант Друге армије постао је генерал-потпуковник Константин Коча Поповић, а политички комесар пуковник Благо Ломпар. Начелник штаба Друге армије био је генерал-мајор Љубо Вучковић. За команданта Треће армије именован је генерал-потпуковник Коста Нађ, док је за политичког комесара постављен пуковник Бранко Петричевић. Начелник штаба Треће армије био је пуковник Вукашин Суботић. Четврта армија формирана је нешто касније, 1. марта 1945, а њен командант постао је генерал-потпуковник Петар Драпшин, док је за политичког комесара именован пуковник Бошко Шилеговић. Начелник штаба Четврте армије био је генерал-мајор Павле Јакшић.

⁴⁵ *Naredba vrhovnog komandanta NOV i POJ od 1. januara 1945. o formiranju 1. armije NOVJ*, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, том II, књига 15, Dokumenti Vrhovnog štaba NOV i POJ (1. januar – 15. maj 1945), Vojnoistorijski institut, Beograd, 1982, стр. 8-9.

⁴⁶ Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 35.

Немачке јануарске противофанзиве

Почетком јануара 1945. године немачки команданти испланирали су велику противофанзиву на Сремском фронту. Наиме, избијањем јединица Прве армије НОВЈ, током децембарске офанзиве, близу железничке пруге Брчко–Винковци–Осијек озбиљно је било угрожено извлачење немачких трупа Групе армија „Е” која су се кретале долинама река Босне и Дрине ка Срему, Славонији и даље ка западу, тј. Загребу, Марибору и Аустрији. Због тога су Немци планирали да противофанзивом помере линију фронта што даље на исток ка граду Шиду.⁴⁷ Због тога су ангажоване немачке јединице из борбене групе „Бургемајстер” и борбене групе Седме СС дивизије „Принц Еуген”.

Дана 3. јануара 1945, немачко-ушашко-домобранске снаге кренуле су у напад, подржане артиљеријом и тенковима. Снаге НОВЈ биле су изненађене, па су противничке трупе успеле обухватним маневром да продру у позадину 21. српске ударне дивизије, тако да су југословенски борци били приморани да се повлаче ка мосту на реци Босут. Већи део припадника 21. српске дивизије успео је да се повуче преко моста, али је мањи део остао и био заробљен. Одмах затим, 21. српска дивизија је брзо повучена у позадину на сређивање и прегруписавање, док су у дејство ступиле Прва пролетерска, Пета крајишка и Шеста личка пролетерска дивизија „Никола Тесла” које су снажним противнападом успорили трупе немачке војске и њихових савезника јужно од села Оролика, западно од села Комлетинци ка Босутским шумама. Ипак, непријатељско напредовање је настављено тако да су, током истог дана, изгубљена села Комлетинци, Нијемци и Подграђе.⁴⁸ После тога, југословенске снаге заузеле су положаје дуж леве обале Босута. Непријатељске трупе нису наставиле напад, тако да је фронт стабилизван и наступило је затишје⁴⁹ које је, од 4. јануара, пратило фортификацијско утврђивање положаја.⁵⁰ Нарочито се инсистирало на укопавању, тј. изградњи ровова и с тим у вези издавана су наређења. Ко није поштовао поменуте наредбе позиван је на војну и партијску (уколико је био члан Комунистичке партије Југославије) одговорност.⁵¹

У време затишја, 16. јануара 1945. године, Сремски фронт је обишао и врховни командант НОВЈ, маршал Јосип Броз Тито. Том приликом обишао је Прву пролетерску и Пету крајишку дивизију, разговарао са војницима у рововима и одржао

⁴⁷ Исто, стр. 35.

⁴⁸ *Izveštaj obaveštajnog odeljenja Komande Grupe armija „E” od 3. januara 1945. komandantu jugoistoka o situaciji na području Grupe armija „E” i proboju Sremskog fronta kod Otoka*, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, том XII, књига 4, Dokumenti Nemačkog Rajha 1944–1945., Војноисторијски институт, Београд, 1979, стр. 773-775.

⁴⁹ Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 35-36.

⁵⁰ *Наређење штаба Првог пролетерског корпуса НОВЈ од 4. јануара 1945. год. штабовима Прве и Шесте пролетерске, Пете, Једанаесте и Двадесет прве НОУ дивизије и Прве коњичке бригаде за посудање и утврђивање положаја у Срему*, Зборник докумената и података о народноосlobодилачком рату југословенских народа, том I, књига 18, Борбе у Срему 1945 год. (јануар-март), Војноисторијски институт Југословенске народне армије, Београд, 1959, стр. 7-10.

⁵¹ Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 36.

неколико састанака у штабу Прве армије НОВЈ и штабовима потчињених јој дивизија.⁵² Пошто је био задовољан инспекцијом трупа, Тито се истог дана вратио у Београд.

Међутим, док је врховни командант НОВЈ обилазио своје трупе, Немци су, не баш сасвим задовољни резултатима противофанзиве, од 3. јануара 1945, планирали нову, јачу противофанзиву и још од 3. јануара почели прикупљати снаге за њено извођење. Циљ је био исти као и код претходне противофанзиве: померање фронта што даље на исток ради обезбеђивања повлачења немачких трупа Групе армија „Е” и железничке пруге Брчко–Винковци–Осијек. Ову противофанзиву Немци су назвали „Зимска олуја” (немачки „Vintergevier”) и њоме су планирали да са главним снагама оклопних и механизованих јединица изврше пробој фронта код Сотина, а пошто се то оствари, да наставе напредовање према Товарнику и продру у позадину југословенских јединица. План је био да се, после тога, нападом из позадине окружи и уништи Прва армија НОВЈ у простору Шидски Бановци–Илача–Товарник⁵³ и поврате положаји који су држани до децембарске офанзиве југословенских, совјетских и бугарских трупа. За противофанзиву Немци су ангажовали 34. армијски корпус (у његовом саставу биле су три дивизије: Седма СС дивизија „Принц Еуген”, 117. ловачка и 41. тврђавска дивизија) и борбену групу „Биргемајстер”.⁵⁴

Са друге стране, Прва армија НОВЈ је, на линији фронта, држала три дивизије (Прва пролетерска, Пета крајишка, Шеста личка дивизија), док је остатак (21. српска дивизија и Прва коњичка бригада) био у резерви. Због високог снега и велике кладноће, на фронту су биле само дежурне јединице, док су се остале налазиле у склоништима, земуницама или по околним селима где су се војници одмарали.⁵⁵

Седамнаестог јануара 1945. године, у рану зору, тачније у 4 часа и 30 минута, отпочела је велика немачка противофанзива.⁵⁶ Налет немачких, усташких и домобранских јединица био је силовит и фронт југословенских трупа је пробијен у првом налету. Борбе су вођене у дубини од 15 км на подручју Сотина.⁵⁷ Као помоћ јединицама на првој линији одмах су упућени сви борци који су били на одмору по селима, као и 21. српска дивизија и Прва коњичка бригада. И поред жестоког отпора⁵⁸ и тога што су 21. српска дивизија и Прва коњичка бригада успорили напредовање непријатеља, борци НОВЈ били су потискивани ка Шиду, тако да су немачки тенкови истог дана у 17 часова и 30 минута ушли у Товарник.⁵⁹ Југословенским снагама је,

⁵² Исто, стр. 36.

⁵³ Исто, стр. 37.

⁵⁴ Исто, стр. 37.

⁵⁵ Исто, стр. 37.

⁵⁶ Cvijo Mazalica, „Prva krajiška...”, *Prva krajiška udarna proleterska brigada: sjećanja boraca*, knjiga 2, Skupština opštine Prijedor, Prijedor, 1982, str. 427-428.

⁵⁷ Isto, str. 427-428.

⁵⁸ *Izveštaj obaveštajnog odeljenja Komande Grupe armija „E” od 17. januara 1945. Komandi jugoistoka o dejstvima u istočnoj Bosni i početku operacije „Vintergevier” na Sremskom frontu*, Zbornik dokumenata i podataka..., tom XII, knjiga 4, Dokumenti Nemačkog Rajha 1944-1945., Vojnoistorijski institut, Beograd, 1979, str. 806-808.

⁵⁹ Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 38.

исте вечери, наређено да поврате поменуто место,⁶⁰ али у том подухвату нису успеле. Како је било јасно да се Товарник не може повратити, југословенске трупе су се повукле према Беркасову и линији Новак–Бапска.

Пошто је обавештен о критичној ситуацији, врховни командант НОВЈ маршал Тито је истог дана на Сремски фронт упутио Другу пролетерску дивизију, стављајући је под команду Прве армије,⁶¹ и издао наређење да се немачко-ушашко-домобранске снаге зауставе по сваку цену. У међувремену, немачка противофанзива се настављала. Јединице НОВЈ су се повукле на линију Шаренград–Новак–Бапска–Беркасово–Шид–Илинци–Градина.⁶² Али, немачке снаге, са својим савезницима, наставиле су нападе и исте вечери освојиле Шид, као и села Беркасово, Новак и Бапска.

По заузимању поменутих места немачке снаге су, касно увече 17. јануара и током наредног дана, 18. јануара, покушавале да наставе продор ка истоку. Међутим, наишле су на јак отпор југословенских трупа, па су биле приморане да обуставе напредовање.⁶³ Следећег дана, 19. јануара 1945, маршал Тито је наредио Првој армији НОВЈ да крене у противнапад и, бар делимично, поврати изгубљене територије.⁶⁴ Противнапад југословенских јединица покренут је исте вечери, на простору од Дунава до Босута⁶⁵ и донео је повољне резултате. Наиме, поново су ослобођени Шид и села Беркасово, Новак и Бапска. Охрабрени тим успесима, борци НОВЈ су продужили противнападе. Наступало се у правцу Ловаса, Товарника и Илинача. Међутим, поменути противнапади, који су трајали од 19. до 24. јануара 1945. године, нису донели успехе југословенским борцима; Ловас, Товарник и Илинци нису повраћени. Немачке трупе и њихови савезници чврсто су се закопали и нису одступали ни за педаљ даље на запад. Пошто је процењено да даљи напади не би донели неке значајније резултате, штаб Прве армије НОВЈ наредио је да се они прекину и да се пређе у активну одбрану фронта.

Тако су завршене јануарске борбе на Сремском фронту после којих је наступио затишје или тзв. оперативна пауза, тј. изостанак великих војних операција и борби. Током јануарских немачких противофанзива Прва армија НОВЈ претрпела је озбиљне губитке: 1532 погинула, око 4 500 рањених и око 2 200 несталих, тј. укупно 8 500 бораца избачених из строја.⁶⁶

⁶⁰ *Наређење штаба Прве армије НОВЈ од 17. јануара 1945. год. штабу Прве пролетерске дивизије за напад на Товарник, Зборник докумената и података...*, том I, књига 18, Борбе у Срему 1945. год. (јануар-март), Војноисторијски институт Југословенске народне армије, Београд, 1959, стр. 68-69.

⁶¹ *Наређење врховног команданта NOV i POJ од 17. јануара 1945. штабу 1. армије за прихват 2. пролетерске дивизије и њено стављање под команду штаба 1. армије, Зборник докумената и података...*, том II, књига 15, *Документи Врховног штаба NOV i POJ (1. јануар – 15. мај 1945)*, Војноисторијски институт, Београд, 1982, стр. 79.

⁶² Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 39.

⁶³ Cvijio Mazalica, „*Prva krajiška...*”, *Prva krajiška udarna proleterska brigada: sjećanja boraca*, књига 2, *Skupština opštine Prijedor, Prijedor*, 1982, стр. 427-428.

⁶⁴ *Наређење врховног команданта NOV i POJ од 19. јануара 1945. штабу 1. армије за заузимање Novak-Bapske, Зборник докумената и података...*, том II, књига 15, *Документи Врховног штаба NOV i POJ (1. јануар – 15. мај 1945)*, Војноисторијски институт, Београд, 1982, стр. 92.

⁶⁵ Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 39.

⁶⁶ Исто, стр. 40.

Затишје на фронту и преименовање НОВЈ у Југословенску армију

Будући да од краја јануара 1945. године није било већих борбених дејстава на фронту, штаб Прве армије НОВЈ одлучио је да затишје искористи за војну и другу обуку (будући да нарочито добровољци и мобилисани борци нису били довољно припремљени за борбу), али и за политички и културно-забавни рад. Постојала је велика потреба да се редови и подофицири, али и официри, оспособе за фронтални рат.

Тако су, од почетка фебруара 1945. године, извођене вежбе и обука из наорукања, гађања, тактичке и стројеве обуке, као и политичка настава.⁶⁷ Одржавани су и курсеви за топографе, минере, извиђаче, понтонире, везисте и послужиоце артиљеријских оруђа, а у позадини фронта извођена су школска и бојева гађања из пешадијског и артиљеријског оруђа. За подофицире, официре и део редова организовани су и курсеви за командовање, а настава је извођена или у самим рововима или у кућама по селима.⁶⁸

Партијско-политички рад (ради учвршћивања утицаја Комунистичке партије Југославије) извођен је у свим јединицама НОВЈ, од најмањих до највећих, и био је потпун и садржајан. Одржаване су партијске конференције и разматрана сва питања која су се односила на партијски и политички рад у трупима.⁶⁹ Културно-просветни рад је, такође, био интензиван: издаване су рововске џепне новине, батаљонски, бригадни и дивизијски лист Прве армије, а у ровове су стизали и бројеви дневних листова „Политика” и „Борба”.

Крајем фебруара 1945. године Сремски фронт је обишао и врховни командант савезничких снага у Средоземљу (америчких, британских и француских), британски фелдмаршал Харолд Александер.⁷⁰ Том приликом, врховни командант НОВЈ, маршал Тито, наредио је да се фелдмаршал Александер што боље дочека и да његово обезбеђење буде на висини.⁷¹

У ово време, тј. у периоду оперативне паузе, догодило се и преименовање Народноослободилачке војске Југославије (НОВЈ) у Југословенску армију (ЈА). Одлуку о томе донео је Јосип Броз Тито, а спроведена је 1. марта 1945. године. У њој пише: *Наша народноослободилачка војска, рођена у ослободилачкој борби наших народа, извршујући дело ослобођења наше отаџбине, постала је стварна и једина оружана сила Демократске Федеративне Југославије. Наша војска израђена је на братству и јединству наших народа и представља моћан фактор за даље учвршћивање тога братства. По својој зрелости, ратном искуству и вештини, наша војска остварује*

⁶⁷ Исто, стр. 41.

⁶⁸ Исто, стр. 41.

⁶⁹ Исто, стр. 41.

⁷⁰ *Naređenje vrhovnog komandanta NOV i POJ od 25. februara 1945. štabu 1. armije za pripremu i obezbeđenje dočeka feldmaršala Harolda Aleksandera, savezničkog komandanta na Sredozemlju, Zbornik dokumenata i podataka...*, том II, knjiga 15, Dokumenti Vrhovnog štaba NOV i POJ (1. januar – 15. maj 1945), Vojnoistorijski institut, Beograd, 1982, str. 221.

⁷¹ Исто, стр. 221.

улогу једне савремене регуларне армије. На основу тога одлучујем: 1) Да наша Народноослободилачка војска Југославије од сада носи назив ЈУГОСЛОВЕНСКА АРМИЈА. 2.) Да Морнарица Народноослободилачке војске Југославије носи назив ЈУГОСЛОВЕНСКА МОРНАРИЦА. 3.) Да се садашњи Врховни штаб Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије реорганизује у ГЕНЕРАЛШТАБ, као непосредан орган Повереништва народне одбране, за сву оружану силу.⁷²

Иначе, током целог затишја (24. јануар – 11. април 1945), југословенске (али и немачко-усташко-домобранске) снаге вршиле су тзв. насилна извиђања и заробљавања тзв. „живих језика” тј. непријатељских редова и старешина.⁷³ Такође, југословенске трупе вршиле су и мање нападе на немачке, усташке и домобранске положаје, а у одбрамбеној зони Прве армије НОВЈ (ЈА), величине око 1.000 км², ископано је око 600 км ровова и утврђења. Са друге стране, и немачке снаге са својим савезницима вршиле су укопавање и фортификацијско утврђивање своје бојишне линије.

Сремска операција – пробој Сремског фронта

Крајем марта и почетком априла 1945. године Немачка је била све ближа свом крају и капитулацији. Совјетска Црвена армија са истока и трупе савезника (Сједињених Америчких Држава, Велике Британије, Француске, Канаде, Аустралије и Новог Зеланда) са запада су све више продирале на немачку територију, ломећи моћ Вермахта.⁷⁴ На југу, у Италији, тј. на Апенинском полуострву, трупе Сједињених Америчких Држава, Велике Британије, Канаде, Аустралије, Новог Зеланда и Бразила полако су потискивале немачке јединице ка северу полуострва и Алпима. На истоку је Црвена армија, поразивши Немце у Мађарској, полако продирала на територију Аустрије.⁷⁵ У таквој ситуацији команда Југословенске армије (ЈА) одлучила је да је време за предузимање офанзиве на Сремском фронту и коначно истеривање Немаца из Југославије.

У то време, на Сремском фронту непријатељ је имао следеће снаге: немачка војска: дивизија војне полиције „Штефан”, 22. гренадирска дивизија,⁷⁶ 963. немачка тврђавска бригада „Клоц”, Први батаљон 1231. пешадијског пука, борбена група „Бренер” (Први ландесшицен батаљон и један батаљон из Треће усташко-домобранске дивизије),⁷⁷ 41. немачка дивизија (1230, 1231, 1232. пешадијски пук, 41. артиљеријски пук, Допунски пешадијски батаљон, 842. севернокавказки и 845. немачко-арапски батаљон),⁷⁸ а тзв. НДХ: Трећа и Дванаеста усташко-домобранска дивизија.

⁷² Јосип Броз Тито, *Стварање и развој Југословенске армије*, Главна политичка управа ЈА, Београд, 1949, стр. 291.

⁷³ Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 42.

⁷⁴ Вермахт је био назив на немачку војску у Другом светском рату.

⁷⁵ Аустрија је у то време била у саставу Немачке која ју је припојила још пре избијања Другог светског рата, тачније 13. марта 1938. године.

⁷⁶ Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 43.

⁷⁷ Жарко Атанацковић, *Срем у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији*, Месна заједница – Месни одбор СУБНОР-а Шимановци, Београд, 1968, стр. 550.

⁷⁸ Milutin Morača, *Prva armija u završnim operacijama...*, *Vojno delo*, br. 3/1975, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu SFR Jugoslavije, Beograd, 1975, str. 102.

зија.⁷⁹ Такође, у непријатељским снагама борили су се и делови Руског заштитног корпуса⁸⁰ (квислиншка формација коју су чинили антисовјетски емигранти, Руси који су у Југославију побегли после Октобарске социјалистичке револуције 7-8. новембра 1917. године; поменута квислиншка формација борила се у саставу немачких трупа у Југославији).⁸¹ Све поменуте јединице биле су потчињене штабу немачког 34. армијског корпуса чији се штаб налазио у Нуштару⁸² (село између Винковаца и Вуковара у данашњој Републици Хрватској). Насупрот поменутим непријатељским снагама, стајала је Прва армија ЈА⁸³ која се састојала од следећих јединица: Прва пролетерска, Друга пролетерска, Шеста личка пролетерска дивизија „Никола Тесла“, затим Пета крајишка и Једанаеста крајишка дивизија, Седамнаеста источнобосанска дивизија, 21. и 22. српска дивизија и Петнаести македонски корпус са 42. и 48. македонском дивизијом.⁸⁴ Од самосталних јединица Прва армија ЈА имала је Прву коњичку, Другу тенковску, Инжењеријску и Допунску бригаду, тако да је Прва армија ЈА имала укупно 118 078 бораца, 355 топова, 1152 минобацача, 55 тенкова типова Т – 34, 52 742 пушке и 4 993 пушкомитраљеза.⁸⁵ Штаб Прве армије ЈА налазио се у селу Ердевик код Шида.

Од 25. до 27. марта 1945. године у Београду је одржано саветовање којем су присуствовали врховни командант Југословенске армије, маршал Јосип Броз Тито и команданти Прве, Друге и Треће армије ЈА, генерал-потпуковници Пеко Дапчевић, Константин Коча Поповић и Коста Нађ. На поменутом састанку разрађени су планови завршних офанзива и сремско-славонске операције. Тежиште саветовања било је на пробоју Сремског фронта. Све поменуто регулисано је у две директиве Генералштаба ЈА које су издате 9. априла 1945. године. Првом директивом наређено је Првој, Другој и Трећој армији ЈА да пређу у одлучујућу офанзиву која ће резултирати ослобођењем целе државне територије Југославије, али и заузимањем Истре, која је у то време припадала Италији, иако је у њој живело већином јужнословенско становништво (хрватско и словеначко),⁸⁶ док је у другој директиви издато посебно наређење Првој и Трећој армији ЈА да крену у пробој Сремског фронта и форсирање река Драве и Дунава, будући да се отварају све повољније околности за поменуте подухвате, јер Црвена армија све више продире у Аустрију (у рејоне Беча и Граца), а заједно са

⁷⁹ Исто, стр. 103.

⁸⁰ Исто, стр. 103.

⁸¹ Поменуте немачко-ушашко-домобранске снаге имале су укупно око 120.000 бораца.

⁸² Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 43.

⁸³ Совјетска артиљерија повукла се са Сремског фронта током фебруара 1945. године и пребачена је у Мађарску. Од тада па све до операције за пробој фронта, цео Сремски фронт држала је Југословенска армија (укључујући и артиљеријске положаје). Иначе, НОВЈ (касније преименована у ЈА) од јесени 1944. године редовно је добијала велике количине наоружања, муниције и опреме од Црвене армије.

⁸⁴ Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 44.

⁸⁵ Исто, стр. 44.

⁸⁶ *Opšta direktiva Generalštaba JA od 9. aprila 1945. štabovima 1., 2., 3., i 4. armije i operativnom štabu grupe korpusa za dejstva za konačno oslobođenje zemlje*, Zbornik dokumenata i podataka..., tom II, knjiga 15, Dokumenti Vrhovnog štaba NOV i POJ (1. januar – 15. maj 1945), Vojnoistorijski institut, Beograd, 1982, str. 329-338.

јединицама бугарске армије напредује ка западу улазећи у Прекомурје и Међумурје⁸⁷ (у то време делови југословенске територије, а данас се налазе у Републици Словенији (Прекомурје) и Републици Хрватској (Међумурје)).

За планирану офанзиву снаге Прве армије ЈА⁸⁸ биле су подељене на две оперативне групе: северну оперативну групу дивизија коју су чинили Прва пролетерска, 21. и 22. српска дивизија, Петнаести македонски корпус са 42. и 48. македонском дивизијом, Друга тенковска бригада (сем једног батаљона) и Инжењеријска бригада и јужну оперативну групу дивизија која је била подељена на босутску оперативну групу у којој су биле Шеста личка пролетерска дивизија „Никола Тесла“, Једанаеста крајишка дивизија и Прва коњичка бригада и босанску оперативну групу у којој су биле Друга пролетерска дивизија, Пета крајишка дивизија и Седамнаеста источnobосанска дивизија, као и један батаљон из Друге тенковске бригаде.⁸⁹ Оперативним планом било је предвиђено да се кроз утврђену зону у Срему између река Дунав и Босут, дакле чеоним путем, у напад на фронт упуту део снага Прве армије ЈА⁹⁰ (конкретно, северна оперативна група дивизија), док би се са другим делом снага Прве армије ЈА (босанска оперативна група јужне оперативне групе дивизија) извршио обухватни маневар са југа на север, из Семберије (североисточна Босна), преко реке Саве, у бок и позадину непријатељских снага на Сремском фронту. После тога, босанска оперативна група би се, по плану, најпре спојила са босутском оперативном групом јужне оперативне групе дивизија (која је по плану требало да пробије непријатељски фронт између река Саве и Босута), а затим код Винковаца и са снагама Треће армије ЈА⁹¹ која би, по плану, требало да изврши десанте са севера на југ, из Барањепреко реке Драве у рејон између Осијека и Валпова и из Бачке преко реке Дунав код Даља у Славонију.⁹² Тиме би се спречило повлачење немачко-усташко-домобранских снага из Срема, а затим би се прешло на њихово окруживање и уништавање.⁹³ Због оскудице у артиљеријској муницији која је владала тих дана у јединицама Југословенске армије, одлучено је да артиљеријска припрема за пробој фронта траје свега петнаест минута.

Будући да је још на саветовању у Београду, од 25. до 27. марта 1945. године, одлучено о покретању офанзиве, трупе Југословенске армије предузеле су низ операција које би загарантовале успех офанзиве за пробој фронта. Трећег априла 1945, после поноћи, босанска оперативна група јужне оперативне групе дивизија напала је

⁸⁷ *Naređenje Generalštaba JA od 9. aprila 1945. štabovima 1. i 3. armije za prelazak u ofanzivu radi proboja Sremskog fronta i forsiranja reka Drave i Dunava*, Zbornik dokumenata i podataka..., том II, књига 15, Dokumenti Vrhovnog štaba NOV i POJ (1. januar – 15. maj 1945.), Vojnoistorijski institut, Beograd, 1982, str. 339-347.

⁸⁸ Поред снага Прве армије ЈА за офанзиву на Сремском фронту ангажована је и Дунавска ратна речна флотила совјетске Црвене армије.

⁸⁹ Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 44.

⁹⁰ Milutin Morača, *Prva armija u završnim operacijama...*, *Vojno delo*, br. 3/1975, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu SFR Jugoslavije, Beograd, 1975., str. 203.

⁹¹ Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 45.

⁹² Жарко Атанацковић, *Срем у народноослободилачком рату...*, Месна заједница – Месни одбор СУБНОР-а Шимановци, Београд, 1968, стр. 552.

⁹³ Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 45.

непријатељске снаге у Семберији, на правцу Бијељина–Брчко. Бијељина је ослобођена истог дана у 3 часа ујутру. Југословенске трупе су наставиле напредовање и 7. априла ослободиле Брчко,⁹⁴ а до 10. априла ослободиле Орашје и 11. априла Босански Шамац⁹⁵ и низ других насељених места.⁹⁶ Истог дана када је ослобођен Босански Шамац, Пета крајишка дивизија се пребацила преко Саве код Брчког (додуше уз кашњење од три дана јер су Немци, приликом повлачења из Брчког, 7. априла, порушили мост преко Саве, тако да су југословенски борци морали правити присутна десантна средства за прелазак преко реке⁹⁷), док се сутрадан, 12. априла, преко Саве код Брчког, пребацила и Седамнаеста источnobосанска дивизија. Дана 13. априла, код Орашја је преко Саве прешла и Друга пролетерска дивизија.⁹⁸

Четвртог априла 1945. у напад је пошла и босутска оперативна група јужне оперативне групе дивизија. Истог дана ослободила је села Јамена, Стрешинци и Сољани (Сољане су Немци повратили дан касније, 5. априла, али је заузврат ослобођено село Рачиновце). Село Врбања ослобођено је 6. априла, али су га немачке снаге опет заузеле у противнападу истог дана.⁹⁹ После тога, немачке, усташке и домобранске снаге су задржавале јединице босутске оперативне групе јужне оперативне групе дивизија на линији Ђурићи–Дреновце–Врбања све до 11. априла када су коначно биле приморане на повлачење. Тог дана су јединице босутске оперативне групе ослободиле села Ђурићи, Дреновце, Сољане и Гуња и спојиле се са босанском оперативном групом¹⁰⁰ која се тих дана пребацивала преко Саве. Сада спојене обе оперативне групе (и босутска и босанска) јужне оперативне групе дивизија предузеле су нове акције, тако да је истог дана ослобођено село Посавски Подгајци. Сутрадан, 12. априла, ослобођено је и село Врбања, док су 13. априла ослобођени град Жупања и села Церна и Градиште.¹⁰¹

Нешто пре поноћи, 11. априла, почеле су операције за пробој главне линије фронта у Срему. Бродовима Дунавске ратне речне флотиле Црвене армије, у позадину непријатељског фронта превезени су преко Дунава борци Пете српске бригаде 21. српске дивизије. Искрцали су се између села Опатовац и Сотин и на том подручју образовали мостобран, привлачећи на себе део непријатељских снага са главног фронта. Поменути мостобран одбрањен је до раних јутарњих сати 12. априла, када су пристигле јединице Југословенске армије које су пробиле главну линију на фронту у Срему. Такође, нешто пре поноћи, 11. априла, 22. српска дивизија кренула је у прелазак преко река Босут и Спачва и пробој непријатељског

⁹⁴ Milutin Morača, *Prva armija u završnim operacijama...*, *Vojno delo*, br. 3/1975, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu SFR Jugoslavije, Beograd, 1975, str. 105.

⁹⁵ Босански Шамац се данас зове само Шамац и налази се у ентитету Република Српска који се налази у оквиру Босне и Херцеговине.

⁹⁶ Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 47.

⁹⁷ Milutin Morača, *Prva armija u završnim operacijama...*, *Vojno delo*, br. 3/1975, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu SFR Jugoslavije, Beograd, 1975, str. 105.

⁹⁸ Исто, стр. 105.

⁹⁹ Исто, стр. 106.

¹⁰⁰ Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 47.

¹⁰¹ Исто, стр. 48.

фронта на том сектору. Пошто је успешно успоставила мостобране, њене бригаде (Осма, Десета и Дванаеста српска) ипак су биле приморане да стану, док је Осма српска бригада ујутру 12. априла била приморана на повлачење назад преко Босута услед јаког немачког противнапада.¹⁰² Ипак, поменути бригади убрзо је поново кренула напред и форсирала Босут, јер су пристизале главне јединице Југословенске армије које су, нешто раније истог јутра, пробиле централни непријатељски фронт. Исти догађај, долазак главнине јединица Југословенске армије, помогао је и Дванаестој српској бригади да, у 10 часова пре подне 12. априла, ослободи село Липовац и продужи даље на запад према селу Апшевци.¹⁰³

Дана 12. априла 1945. године, у 4 часа и 45 минута, отпочела је јака артиљеријска и авио-припрема напада¹⁰⁴ на делу фронта између река Дунав и Босут који је представљао најјачи непријатељски систем ровова и утврђења. Поменути артиљеријска и авио-припрема, иако је трајала кратко,¹⁰⁵ свега петнаест минута, била је изузетно успешна, јака и прецизна.¹⁰⁶ Када је завршена у пет часова¹⁰⁷, у напад на целој линији Сремског фронта, од реке Дунав до реке Босут¹⁰⁸, кренула је северна оперативна група дивизија, тј. Прва пролетерска, 21. српска и 42. македонска дивизија (која је била у саставу Петнаестог македонског корпуса). Удар је усмерен према селима Мохово, Ловас, Товарник и Илинци.¹⁰⁹ Непријатељски фронт је успешно пробијен на више места¹¹⁰ тако да су југословенске јединице продрле око 30 км у дубину и ослободиле села Мохово, Опатовац, Сотин, Миклушевици, Ловас, Негославци, Томпојевци, Чаковци, Илинци, Товарник, Илача, Шидски Бановци и град Вуковар.¹¹¹ Напад је настављен наредног дана, 13. априла, тако да је северна оперативна група дивизија ослободила села Борово, Бршадин, Трпиња, Бобота, Нуштар, Церић, Петровци, Подграђе, Нијемци, Комлетинци и Оток. Али, главни успех представљало је ослобађање града Винковаца, 13. априла у 17 часова и 30 минута,¹¹² после огорченог отпора

¹⁰² Исто, стр. 48.

¹⁰³ Исто, стр. 48.

¹⁰⁴ *Zapovest štaba 1. proleterske divizije JA od 11. aprila 1945. štabovima potčinjenih jedinica za proboj Sremskog fronta*, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, tom XI, knjiga 1, Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1. mart – 15. maj 1945. (Dokumenti Prve armije), Vojnoistorijski institut, Beograd, 1971., str. 269-274.

¹⁰⁵ Milutin Morača, *Prva armija u završnim operacijama...*, Vojno delo, br. 3/1975, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu SFR Jugoslavije, Beograd, 1975, str. 107.

¹⁰⁶ Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 48.

¹⁰⁷ *Zapovest štaba 1. proleterske divizije JA od 11. aprila 1945. štabovima potčinjenih jedinica za proboj Sremskog fronta*, Zbornik dokumenata i podataka..., tom XI, knjiga 1, Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1. mart – 15. maj 1945. (Dokumenti Prve armije), Vojnoistorijski institut, Beograd, 1971, str. 269-274.

¹⁰⁸ Milorad Gončin, *Druga krajiška narodnooslobodilačka udarna brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1984, str. 360.

¹⁰⁹ Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 48.

¹¹⁰ Milorad Gončin, *Druga krajiška...*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1984, str. 360.

¹¹¹ Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 49-50.

¹¹² Исто, стр. 50.

немачко-ушашко-домобранских трупа на прилазима граду и уличних борби.¹¹³ Ослобођењем Винковаца завршен је пробој непријатељске утврђене зоне на Сремском фронту.¹¹⁴ Тиме су борбе завршене победом Југословенске армије, иако други циљ – окруживање и уништавање непријатељске групације у Срему није остварен (немачко-ушашко-домобранске трупе успеле су да се повуку даље на запад), због кашњења Треће армије ЈА приликом форсирања река Драве и Дунава са севера и због тога што су Немци порушили мост на реци Сави код Брчког, па су јединице босанске оперативне групе јужне оперативне групе дивизија Прве армије ЈА касниле у форсирању Саве са југа. Ипак, пробојем Сремског фронта створени су одлучујући предуслови за даље напредовање ЈА на запад.¹¹⁵ То велико напредовање Југословенске армије довешће до ослобођења целе државне територије Југославије од непријатељских и колаборационистичких снага. Уништена је творевина звана Независна Држава Хрватска (НДХ), ослобођени су до тада неослобођени крајеви Босне и Херцеговине (централна, северна и западна Босна, сем југоисточних делова западне Босне који су, како смо раније навели, још одраније били ослобођени), затим Хрватска (без Далмације која је још од пре била слободна) и Словенија. Југословенске трупе ослободиле су и град Ријеку, као и полуострво Истру и регију Јулијску Крајину¹¹⁶ које су у то време припадале Италији, али су већински биле насељене јужнословенским становништвом (хрватским и словеначким). Штавише, ЈА је ослободила и град Трст у Италији, а поједине њене јединице су капитулацију немачких трупа у Југославији (коју је 15. маја 1945. године, у селу Зидани Мост код Лашког у данашњој Републици Словенији, потписао командант немачких трупа Југоисточна генерал-пуковник Александер фон Лер) дочекале код града Клагенфурта (Целовца), у данашњој Републици Аустрији.

Борбе на Сремском фронту трајале су 154 дана. Биле су изразито жестоке и дуготрајне.¹¹⁷ По интензитету, обостраним губицима и трајању то су биле најтеже борбе у Другом светском рату вођене на тлу Југославије и Србије. У њима је погинуло око 30.000 припадника немачких, ушашких и домобранских снага, између 10.000 и 15.000 припадника НОВЈ/Југословенске армије,¹¹⁸ 1.100 припадника совјетске Црвене армије и 630 припадника Бугарске армије.¹¹⁹

¹¹³ Milutin Morača, *Prva armija u završnim operacijama...*, *Vojno delo*, br. 3/1975, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu SFR Jugoslavije, Beograd, 1975., str. 107.

¹¹⁴ Ђорђе Кнежевић, Богдан Смилјевић, Драгољуб Тмушић, *Istorija sa osnovama vojne istorije*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980, str. 276.

¹¹⁵ *Zapovest štaba 1. armije JA od 13. aprila 1945. štabovima potčinjenih jedinica za gonjenje neprijatelja ka Slavanskom Brodu*, Zbornik dokumenata i podataka..., tom XI, knjiga 1, *Završne operacije za oslobodjenje Jugoslavije 1. mart – 15. maj 1945.* (Dokumenti Prve armije), Vojnoistorijski institut, Beograd, 1971., str. 317.

¹¹⁶ Јулијска Крајина данас чини западни део Републике Словеније.

¹¹⁷ Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 51.

¹¹⁸ Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu...*, Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1992, str. 645.

¹¹⁹ Драгољуб Тмушић, *Сремски фронт...*, Дневник, Нови Сад, 1987, стр. 52.

Закључак

Победи чланица Антифашистичке коалиције (Сједињене Америчке Државе, Велика Британија и Северна Ирска, Савез Совјетских Социјалистичких Република (СССР)/Русија и остале земље бившег СССР-а, Француска, Кина, Југославија/Србија и остале земље бивше Југославије, Канада, Аустралија, Нови Зеланд, Јужна Африка, Бразил и остали) над силама Осовине (Немачка, Италија, Јапан, Мађарска, Финска и већи део рата Румунија и Бугарска, пре њиховог преласка на страну Антифашистичке коалиције крајем лета 1944. године) и екстремном идеологијом фашизма/нацизма, допринеле су и велике операције и битке.

У борби на Сремском фронту и борбама за његов пробој сломљена је кичма немачке окупационе војске и њених колаборационистичких савезника, као и кичма фашизма/нацизма у Југославији.

Прилог

У прилогу се даје преглед југословенских, совјетских и бугарских јединица које су, бар у неком тренутку, учествовале у борбама на Сремском фронту крајем 1944. и у 1945. години.

Јединице Народноослободилачке војске Југославије/Југословенске армије

Први пролетерски корпус Народноослободилачке војске Југославије (од 1. јануара 1945. преименован у Прву армију Народноослободилачке војске Југославије, а од 1. марта 1945. у Прву армију Југословенске армије)

Корпусне/армијске самосталне и приштапске јединице

Прва пролетерска народноослободилачка ударна дивизија

Прва пролетерска народноослободилачка ударна бригада
Трећа крајишка пролетерска народноослободилачка ударна бригада
Тринаеста пролетерска народноослободилачка ударна бригада „Раде Кончар”
Осма црногорска народноослободилачка ударна бригада
Бригада „Италија”
Артиљеријска бригада
Самосталне и приштапске јединице

Друга пролетерска народноослободилачка ударна дивизија

Друга пролетерска народноослободилачка ударна бригада
Трећа српска народноослободилачка ударна бригада
Четврта црногорска народноослободилачка ударна бригада
Артиљеријска бригада
Самосталне и приштапске јединице

Пета крајишка народноослободилачка ударна дивизија

Прва крајишка народноослободилачка ударна бригада
Четврта крајишка народноослободилачка ударна бригада
Десета крајишка народноослободилачка ударна бригада
Прва бригада НОВЈ/ЈА формирана у СССР-у
Артиљеријска бригада
Самосталне и приштапске јединице

Шеста личка пролетерска дивизија „Никола Тесла“

Прва личка пролетерска народноослободилачка ударна бригада
Друга личка пролетерска народноослободилачка ударна бригада
Трећа личка пролетерска народноослободилачка ударна бригада
22. српска (космајска) народноослободилачка ударна бригада
Артиљеријска бригада
Самосталне и приштапске јединице

Једанаеста крајишка народноослободилачка ударна дивизија

Пета крајишка (козарска) народноослободилачка ударна бригада
Дванаеста крајишка народноослободилачка ударна бригада
32. српска (мачванска) народноослободилачка ударна бригада
Артиљеријска бригада
Самосталне и приштапске јединице

Седмнаеста источнбосанска народноослободилачка ударна дивизија

Шеста источнбосанска пролетерска народноослободилачка ударна бригада
Друга крајишка народноослободилачка ударна бригада
Петнаеста мајевичка народноослободилачка ударна бригада
Артиљеријска бригада
Самосталне и приштапске јединице

21. српска народноослободилачка ударна дивизија

Четврта српска народноослободилачка ударна бригада
Пета српска народноослободилачка ударна бригада
21. српска народноослободилачка ударна бригада
31. српска народноослободилачка ударна бригада
Артиљеријска бригада
Самосталне и приштапске јединице

22. српска народноослободилачка ударна дивизија

Осма српска народноослободилачка ударна бригада
Десета српска народноослободилачка ударна бригада
Дванаеста српска народноослободилачка ударна бригада
Артиљеријска бригада
Самосталне и приштапске јединице

Петнаести македонски народноослободилачки ударни корпус

Самосталне и приштапске јединице

42. македонска народноослободилачка ударна дивизија Петнаестог македонског народноослободилачког ударног корпуса

Трећа македонска народноослободилачка ударна бригада

Седма македонска народноослободилачка ударна бригада

Шеснаеста македонска народноослободилачка ударна бригада

Артиљеријска бригада

Самосталне и приштапске јединице

48. македонска народноослободилачка ударна дивизија Петнаестог македонског народноослободилачког ударног корпуса

Прва македонска народноослободилачка ударна бригада

Друга македонска народноослободилачка ударна бригада

Четрнаеста македонска омладинска народноослободилачка ударна бригада
„Димитар Влахов”

Артиљеријска бригада

Самосталне и приштапске јединице

**Самосталне бригаде Првог пролетерског корпуса НОВЈ
(Прве армије НОВЈ/ЈА)**

Прва коњичка бригада

Друга тенковска бригада

Инжењеријска бригада

Допунска бригада

Групе ваздухопловних дивизија

Једанаеста ваздухопловна ловачка дивизија

111. ваздухопловни ловачки пук

112. ваздухопловни ловачки пук

113. ваздухопловни ловачки пук

42. ваздухопловна јуришна дивизија

421. ваздухопловни јуришни пук

422. ваздухопловни јуришни пук

423. ваздухопловни јуришни пук

Команда речне ратне флотиле

Дунавска речна ратна флотила

Савска речна ратна флотила

Јединице совјетске Црвене армије

68. стрељачки корпус

52. стрељачка дивизија

429. стрељачки пук
431. стрељачки пук
439. стрељачки пук
1028. артиљеријски пук
Друге јединице дивизије

223. стрељачка дивизија

1037. стрељачки пук
1039. стрељачки пук
1041. стрељачки пук
818. артиљеријски пук
Друге јединице дивизије

Ваздухопловна група дивизија „Витрук”

Десета гардијска јуришна ваздухопловна дивизија

165. гардијски јуришни ваздухопловни пук
166. гардијски јуришни ваздухопловни пук
167. гардијски јуришни ваздухопловни пук

236. ловачка ваздухопловна дивизија

267. ловачки ваздухопловни пук

Девети рејон базирања авијације

Здружене јединице 57. армије

Здружене јединице и јединице потчињене фронту

Први гардијски утврђени рејон
83. морнаричка стрељачка бригада
117. ловачко-противавионски артиљеријски пук
418. ловачко-противтенковски артиљеријски пук
419. ловачко-противтенковски артиљеријски пук
49. самостална ловачко-противтенковска артиљеријска дунавска бригада
1008. ловачко-противтенковски артиљеријски пук
529. минобацачки пук
506. топовски артиљеријски пук
87. гардијски минобацачки пук

Друге јединице фронта

Друга бригада речних бродова Дунавске речне ратне флотиле

Јединице бугарске армије

Прва бугарска армија

Трећа пешадијска дивизија

Једанаести пешадијски пук

24. пешадијски пук

29. пешадијски пук

Осма пешадијска дивизија

Дванаести пешадијски пук

23. пешадијски пук

30. пешадијски пук

Литература и извори

[1] АЈ, фонд 110, Инв. бр. 3594, *Извештај команданта немачке 188. Резервне брдске дивизије генерал-потпуковника Ханса фон Хеслина о положају код непријатеља за период 1.-31. X. 1944.*

[2] Атанацковић Жарко, *Срем у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији*, Месна заједница – Месни одбор СУБНОР-а Шимановци, Београд, 1968.

[3] Броз Јосип Тито, *Стварање и развој Југословенске армије*, Главна политичка управа ЈА, Београд, 1949.

[4] Gončín Milorad, *Druga krajiška narodnooslobodilačka udarna brigada*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1984.

[5] *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа*, том I, књига 10, Борбе у Војводини 1944 год., Војноисторијски институт Југословенске народне армије, Београд, 1955.

[6] *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа*, том I, књига 18, Борбе у Срему 1945 год. (јануар-март), Војноисторијски институт Југословенске народне армије, Београд, 1959.

[7] *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, том II, књига 14, Dokumenti Vrhovnog štaba NOV i POJ (1. septembar – 31. decembar 1944), Vojnoistorijski institut, Beograd, 1981.

[8] *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, том II, књига 15, Dokumenti Vrhovnog štaba NOV i POJ (1. januar – 15. maj 1945), Vojnoistorijski institut, Beograd, 1982.

[9] *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, том XI, књига 1, Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1. mart – 15. maj 1945. (Dokumenti Prve armije), Vojnoistorijski institut, Beograd, 1971.

[10] *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, том XII, књига 4, Dokumenti Nemačkog Rajha 1944-1945., Vojnoistorijski institut, Beograd, 1979.

[11] Knežević Đorđe, Smiljević Bogdan, Tmušić Dragoljub, *Istorija sa osnovama vojne istorije*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1980.

[12] Mazalica Cvijo, „Prva krajiška na Sremskom frontu”, *Prva krajiška udarna proleterska brigada: sjećanja boraca*, knjiga 2, Skupština opštine Prijedor, Prijedor, 1982.

[13] Morača Milutin, *Prva armija u završnim operacijama za oslobođenje Jugoslavije*, *Vojno delo*, br. 3/1975, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu SFR Jugoslavije, Beograd, 1975.

[14] Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, I, Nolit, Beograd, 1988.

[15] Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, II, Nolit, Beograd, 1988.

[16] Petranović Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Vojnoizdavački i Novinski centar, Beograd, 1992.

[17] Тмушић Драгољуб, *Сремски фронт 23. X. 1944 – 13. IV. 1945.*, Дневник, Нови Сад, 1987.